

El dibuix de la figura humana com a llenguatge expressiu

Susana Pérez - Miriam Guerra - Núria Massó

El dibuix de la figura humana utilitzat com a llenguatge expressiu es pot contemplar a diferents exposicions artístiques com a font d'informació històrica on es relacionen les vivències personals amb la seva representació pictòrica. Les exposicions més representatives d'aquest tema que han tingut lloc a la nostra ciutat en els darrers anys han estat La col·lecció Prinzhorn (Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 2001), En guerra (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2004) i Hi havia una vegada Txernòbil (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2006).

En el grup de recerca Salut Activitat Física i Esport (SAFE) de la Facultat de Psicologia Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna, dins el projecte Dansa Esquema Corporal (DEC) hi ha una línia d'investigació dedicada a avaluar l'impacte de les sessions d'expressió corporal, entesa principalment com a vivència personal, i la seva representació gràfica en paper. Els objectius principals de la nostra recerca son examinar si el dibuix de la figura humana és una eina eficaç per avaluar el coneixement de l'esquema corporal en població general infantil i en població d'adolescents amb Síndrome de Down amb el test de Goodenough, i avaluar la repercussió de la sessió d'expressió corporal en el desenvolupament emocional amb el test de Koppitz .

Històricament, l'home va expressar les seves emocions, sentiments, idees i accions mitjançant el treball artístic. Un testimoni gràfic el podem trobar actualment a les restes visibles de pintures rupestres a la Cova dels Moros de Cogul, Lleida (Castañer, 2000).

Aquests inicis coincideixen amb els de la infància de cada persona. És molt natural que abans que el nen arribi a dominar el llenguatge parlat s'expressi per mitjà del dibuix. Des d'aquest punt de vista, la

comunicació pictòrica constitueix un llenguatge expressiu elemental (Gardner, 1999).

Tot i que els adults arribem a ser prou hàbils amb la parla, diferents tipus d'històries i de situacions personals es poden expressar més fàcilment per mitjà de les manifestacions artístiques. Tres exposicions en són testimonis: «La col·lecció Prinzhorn» (Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 2001), «En guerra» (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2004) i «Hi havia una vegada Txernòbil» (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2006).

L'objectiu principal d'aquestes exposicions és contribuir a la fixació de la memòria col·lectiva a l'entorn dels diferents fets del passat que mereixen ser recordats. De tot el material que s'exposa, només ens centrem en els dibuixos espontanis com a resultat de la necessitat d'expressió de persones anònimes, sense formació prèvia en la pintura.

Actualment, a l'exposició itinerant de «La col·lecció Prinzhorn» s'hi poden contemplar una selecció de més de 200 dibuixos. Hans Prinzhorn, psiquiatre i historiador de l'art, a principi dels anys 20 va estudiar l'activitat artística dels pacients psiquiàtrics. Les obres recullen el testimoni del sofriment dels personatges, l'exclusió social, la malaltia mental i la solitud (Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 2001).

«En guerra» és una exposició que pretén identificar els canvis que es van produir en l'evolució de la guerra des del començament del segle XX. Els dibuixos dels nens que van ser testimonis directes de la Guerra Civil espanyola, de la Guerra de Sarajevo, supervivents del genocidi de Rwanda i d'un camp de concentració a Polònia estan plens d'escenes de violència. L'horror que expressen amb els llapis de colors són difícils d'explicar amb paraules. Les obres més impactants són les que pertanyen als supervivents de Rwanda, ja que les escenes on apareixen figures humanes són especialment cruels. (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2004).

L'exposició «Hi havia una vegada Txernòbil» deixa constància del terrible accident nuclear del 1996 a Txernòbil (Ucraïna), que es va produir a causa d'un error humà, amb conseqüències que encara no s'han esborrat i que perduraran en el temps. En el cas dels dibuixos dels nens, es poden observar dues versions diferents. Una primera, que és representativa de la vida quotidiana abans de la catàstrofe, i una

segona, que és la visió després del succés i on queden reflectides les conseqüències de la catàstrofe nuclear. Les escenes plasmen sensacions de caos plenes de simbolismes i amb una manca explícita de figures humanes. Entre els testimonis que hem pogut recollir, destaquem una carta d'una nena en què es poden veure els dibuixos de dues cares; una cara alegre on es pot llegir el desig de tornar a casa, a la seva ciutat natal que va ser arrasada, Pripiat, i una cara trista amb llàgrimes que representa la impossibilitat de tornar, i on es llegeix "Això vol dir que m'agradaria molt, molt, molt tornar a casa". Pripiat és una ciutat que es va construir especialment el 1970 per als treballadors de la nuclear, actualment està considerada una ciutat fantasma amb grans nivells de radioactivitat i no s'hi pot entrar sense un permís especial (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2006).

Per tant, aquestes exposicions ens mostren el tractament del dibuix com a font d'informació històrica on es relacionen les vivències personals i la seva representació pictòrica. Aquesta relació ja l'havia observat Hammer (2005), quan ens diu que tot acte expressiu d'una persona, principalment les activitats psicomotrius, porten la petjada de la seva personalitat i poden ser capturades en un paper a partir del dibuix.

En el grup de recerca Salut, Activitat Física i Esport (SAFE) de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna, dins el projecte Dansa Esquema Corporal (DEC), hi ha una línia d'investigació que es dedica a avaluar l'impacte de les sessions d'expressió corporal i dansa amb el dibuix de la figura humana en dues poblacions diferenciades: població general infantil i població d'adolescents amb Síndrome de Down (SD). La mostra amb nens amb SD forma part del projecte "Análisis del esquema corporal en individuos con Discapacidad intelectual", finançat parcialment pel MEC (DEP2005-00202-C04-04/ACTI).

Altrament, és important destacar que encara que el grup de recerca és molt jove, l'experiència prèvia de les investigadores en el camp de la dansa es remunta a vint-i-cinc anys enrere. Durant els darrers vuit anys, hem estat recollint material que ens permet estudiar la relació entre dansa (entesa principalment com a vivència personal) i la seva representació gràfica en paper.

Hi ha diferents estudis que utilitzen com a eina metodològica el dibuix de la figura humana: el test original de Goodenough (1926), el test de

Goodenough revisat i ampliat per Harris (2002), el dibuix de la figura humana amb nens de Koppitz (2000) i la figura humana de Machover (1949); en tots els manuals hi ha un apartat dedicat a la prudència i a les conseqüències d'una interpretació dolenta. Ajuriaguerra (1973), quan es refereix al dibuix del "monigote" com a test d'investigació, el descriu com una tècnica complexa amb el risc de reduir artificialment la representació gràfica amb alguna cosa estàtica deslligada de la realitat.

Així mateix, pot semblar senzill utilitzar el test de la figura humana com a eina d'avaluació, però la nostra vivència ens ha demostrat que els tests o proves aparentment fàcils poden portar a interpretacions superficials i enganyoses. Per aquest motiu, recalquem la importància de no deixar aquest instrument en mans inexpertes, ja que un entusiasme excessiu pot portar a resultats erronis.

Quan hem obtingut diversos dibuixos d'una mateixa persona durant un període de temps, ja sigui perquè li hem demanat o perquè ens els ha donat lliurement (generalment amb població infantil), s'hi poden observar uns trets comuns. Per tant, això ens permet afirmar que cada persona quan dibuixa té un estil personal que es pot detectar fàcilment. Aquesta observació ja la va descriure Machover (1949) quan va treballar amb població clínica: a vegades els dibuixos d'un mateix pacient que s'obtenen en un període llarg de temps són tan similars que semblen constituir una rúbrica personal.

Gràcies a aquests "estils personals", és fàcil detectar els petits canvis que es produeixen en els diferents dibuixos d'una mateixa persona. Si els dibuixos se centren en un tema en concret, com és el de la figura humana, els canvis ens poden aportar informació sobre l'evolució personal de cada subjecte per mitjà de la imatge corporal.

En un estudi sobre casos quirúrgics, Meyer, Brown i Levine (1955) van sol·licitar als pacients que realitzessin un dibuix de la figura humana abans i després de les operacions. Van poder observar que en els casos preoperatoris l'àrea operada quedava reflectida en el dibuix marcada per un ombrejat excessiu, per esborraments o perquè s'evitava la zona. En canvi, les figures dels postoperatoris eren més grans i s'hi afegien detalls.

Segons la nostra experiència, les persones que han ombrejat diferents parts del cos han coincidit amb noies que verbalitzen la seva insatis-

facció sobre una part concreta del cos, ja sigui per una causa física visible, com pot ser un angioma facial, o per trastorns alimentaris que són provocats per una imatge corporal distorsionada. Així doncs, tot això ens permet afirmar que en el dibuix de la figura humana es poden observar aspectes físics i/o aspectes psicològics relacionats directament amb la imatge corporal de l'autor.

Actualment, per estudiar la relació entre dansa, expressió corporal i la seva representació gràfica, dins el projecte DEC, ho hem fet a partir de les versions del dibuix de la figura humana de Goodenough i Koopitz. Després de revisar les diferents proves, hem arribat a la conclusió que aquests dos tests són els més adients per diferents motius: reuneixen les condicions apropiades per poder-se administrar en una aula de dansa; són una prova generalment molt ben acceptada per la població general, i especialment la infantil; tenen la particularitat que són no-verbals, com la dansa i l'expressió corporal; són ràpids d'aplicar; exigeixen un mínim de material, i presenten la possibilitat de test, retest sense cap inconvenient, fins i tot si l'interval de temps és molt breu.

Els objectius principals de la nostra recerca són examinar si el dibuix de la figura humana és una eina eficaç per avaluar el coneixement de l'esquema corporal en població general infantil i en població d'adolescents amb SD per mitjà del test de Goodenough, i avaluar la repercussió de la sessió d'expressió corporal en el desenvolupament emocional per mitjà del test de Koppitz.

El procediment que s'ha utilitzat és el següent: a cada participant se li dóna un full DIN-A4 i un llapis HB2 abans de la classe pràctica, i se'ls transmet la consigna verbal que és "dibuixa una persona, el millor possible"; després se'ls fa una classe programada que forma part del programa "Sesiones prácticas de iniciación a la música y a la danza", que està consensuada per un equip d'especialistes de música i dansa en població general infantil (Pérez, i Roig, 2005); quan s'ha acabat la classe, tornen a dibuixar una persona amb la mateixa consigna inicial, i partir d'uns fulls d'observació es concreten els canvis que s'han produït en el segon dibuix si es compara amb el primer.

Els resultats que hem obtingut en un primer estudi fet amb població general infantil, després de comparar els dibuixos abans de la sessió (test) i després de la sessió de dansa i expressió corporal (retest), manifesten que l'ítem quantitatiu que ha variat de forma més evident és

la proporció del cos: ha millorat un 47,6%. Pel que fa als ítems qualitius, la grandària de la figura augmenta un 27,2% i la desaparició de l'ombrejat un 6,8% (Arús i Pérez, 2006).

En un segon estudi fet amb població d'adolescents amb Síndrome de Down, els resultats que hem obtingut en comparar els dibuixos abans i després de la sessió de dansa i expressió corporal manifesten que l'ítem quantitatiu que ha variat de forma més evident és la proporció del cos: millora un 25%. Pel que fa als ítems qualitius, la grandària de la figura augmenta un 50% i la desaparició de l'ombrejat un 8% (Pérez, et al., 2006).

Els resultats que s'han obtingut en aquests dos estudis confirmen que els dibuixos de la figura humana presenten canvis quantitatius i qualitius després de la sessió de dansa i expressió corporal. Pel que fa als ítems quantitatius -aquells que fan referència al coneixement del propi cos-, podem afirmar que els casos que milloren en la proporció del dibuix són el resultat de les experiències corporals que queden reflectides en una millora de la precisió del dibuix de la figura humana. En relació amb els ítems qualitius -aquells que fan referència a les emocions-, l'increment de la grandària de la figura dins uns marges establerts està directament relacionat amb l'augment de la seguretat i l'autoestima. Així mateix, tal com es pot comparar amb els estudis de Meyer, Brown i Levine (1955) i Koppitz (2000), la desaparició de l'ombrejat està directament relacionada amb la disminució de l'angoixa i amb la milloria en l'acceptació del propi cos.

A partir d'aquests resultats, podem afirmar que el dibuix de la figura humana és un instrument eficaç per tal d'avaluar el coneixement de l'esquema corporal en població infantil i amb Síndrome de Down, i que una única sessió de dansa i expressió corporal pot repercutir en el desenvolupament emocional de les persones.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Arús, E., Pérez, S. (2006). "La rítmica como trabajo interdisciplinario de música y danza". *Eufonía*, 36, 98-112.
- Ajuriaguerra, J. (1973). *Manual de psiquiatría infantil*. Barcelona: Toray-Mason.
- Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (2004). «En guerra».

- Barcelona: Publicacions CCCB.
- Castañer, M. (2000). *Expresión corporal y danza*. Barcelona: Inde.
- Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (2006). «Hi havia una vegada Txernòbil». Barcelona: Publicacions CCCB.
- Gardner, H. (1999). *Arte, mente y cerebro. Una aproximación cognitiva a la creatividad*. Barcelona: Paidós.
- Goodenough, F. L. (1926). *Measurement of intelligence by drawings*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Harris, D. B. (2002). *El test de Goodenough revisión, ampliación y actualización*. Barcelona: Paidós.
- Hammer, E. F. (2005). *Tests proyectivos gráficos*. (2ª ed.). Buenos Aires: Paidós.
- Koppitz, E. M. (2000). *El dibujo de la figura humana*. Buenos Aires: Guadalupe.
- Machover, K. (1949). "Machover, Karen: Personality Projection in the Drawing of Human Figure". *The Psychoanalytic Quarterly*, 19, 122-123.
- Meyer, B., Brown, F. i Levine, A. (1955). "Observations on the House-Tree-Person Drawing Test Before and After Surgery". *Psychosomatic Medicine*, 17, 428-454.
- Museu d'Art Contemporani de Barcelona. (2001). «La col·lecció Prinzhorn: Traces sobre el bloc màgic». Barcelona: Museu d'Art Contemporani de Barcelona i Actar.
- Pérez, S. i Roig, M. (2005). *Sesiones prácticas de iniciación a la música y a la danza*. Bellaterra: Bellaterra Música.
- Pérez, S., Martínez, E., Massó, N., Guerra, M., Martín, C. i Giné, M. (2007, març). "Evaluación de una sesión de expresión corporal mediante el dibujo de la figura humana en población con Síndrome de Down". Pòster presentat en la II Conferència Internacional sobre Deporte Adaptado, Màlaga.

ABSTRACT

El dibujo de la figura humana utilizado como lenguaje expresivo se puede contemplar en diferentes exposiciones artísticas como fuente de información histórica en donde se relacionan las vivencias personales con su representación pictórica. Las exposiciones más representativas de este tema que han tenido lugar en nuestra ciudad en los últimos años han sido *La col·lecció Prinzhorn* (Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 2001), *En guerra* (Centre de Cultura Contemporània de

Barcelona, 2004) y *Hi havia una vegada Txernòbil* (Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2006). En el grupo de investigación Salut Activitat Física i Esport (SAFE), de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport Blanquerna, dentro del proyecto *Dansa Esquema Corporal* (DEC) hay una línea de investigación dedicada a evaluar el impacto de las sesiones de expresión corporal, entendida principalmente como vivencia personal, y su representación gráfica en papel. Los objetivos principales de nuestra investigación son examinar si el dibujo de la figura humana es una herramienta eficaz para evaluar el conocimiento del esquema corporal en la población general infantil y en la población de adolescentes con Síndrome de Down con el test de Goodenough, y evaluar la repercusión de la sesión de expresión corporal en el desarrollo emocional con el test de Koppitz .